

The book cover features a warm, orange-toned background. It is decorated with various silhouettes: a green dog in the top left, a red fly in the top left, a large orange snake in the top center, a red silhouette of a philosopher in the top right, a green bird in the middle right, a red bull's head in the middle left, a green owl in the middle right, a red horse's head in the bottom right, a green cat in the bottom center, and a large green silhouette of a philosopher in the bottom center. The title and author's name are printed in the upper left quadrant.

Jesús Mollà

Els animals dels filòsofs

bromera

Una manera original
d'aprofundir en la
filosofia

PRÒLEG

Aquest llibre parteix d'un entreteniment casual. Un dia se'm va ocórrer anotar en una llibreta una relació dels animals que m'havia trobat en les meues lectures de filosofia. De seguida vaig completar una llista de vint animals que d'una manera o altra podia referir a un autor concret i a un aspecte determinat de la seua obra. Vaig pensar que allò podria ser l'embrió d'un llibre, potser d'un bestiari d'animals filosòfics. Durant un bon grapat d'anys, la cosa es quedà en un projecte ajornat. En eixe temps, hi hagué intents de redacció fallits, que van servir per a anar, a poc a poc, perfilant l'estructura, trobant la veu i el registre que demanava el text. El destil·lat d'aquesta faena, el teniu hui a les mans.

La filosofia carrega el prejudici de ser una activitat complexa i, sens dubte, ho és en la seua vessant universitària. Tanmateix els problemes filosòfics són d'allò més quotidians; totes les persones tenim problemes filosòfics. Això vol dir també que tots ens veiem forçats a donar respostes; algunes, les anem agafant d'ací o d'allà, sense massa criteri; altres, les anem improvisant, segons el moment. Quin remei! Jo pense que també estaria bé de tant en tant escoltar què han dit els filò-

sofs sobre l'assumpte. Òbviament, això és complicat; ni tenim prou temps, ni, sovint, prou preparació. *Els animals dels filòsofs* s'emmarca en la tradició del llibre de divulgació, eixe llibre que, sense pretensions acadèmiques, però amb rigor, mira d'acostar als profans les idees dels pensadors més rellevants. La seua originalitat rau en el plantejament: s'empren les referències d'animals que apareixen en els textos filosòfics com a punt de partida per a desenvolupar algun aspecte del pensament dels autors.

Quan un animal entra a formar part del discurs filosòfic, ho pot fer de les següents maneres:

- a) Com a aliat de l'autor, és a dir, com a metàfora, al·legoria o comparació, per a il·lustrar un aspecte del seu pensament. La tortuga de Zenó o el llop de Hobbes acompleixen aquesta missió didàctica.
- b) Com a arma llancívola, és a dir, com a insult o desqualificació d'un pensador rival. El porc d'Epicur és un cas paradigmàtic d'aquest ús.
- c) Com a objecte de reflexió, especialment per a aclarir la peculiaritat dels éssers humans respecte de la resta d'éssers. El tigre d'Ortega y Gasset o l'abella de Marx responen a aquesta funció clarificadora.
- d) Finalment, alguns animals s'han emprat com a sobrenoms. El cas més conegut és el del castor i Simone de Beauvoir.

Com sol ocórrer amb aquestes classificacions, mai estan tancades del tot, ni són excloents. A vegades el mateix animal té més d'un ús; el gos de Diògenes, per exemple, es pot assimilar a quasi totes les variants enumerades. En qualsevol cas, l'essencial no és per a què s'usa un animal, sinó per què l'autor tria eixe animal i no un altre. L'elecció mai és atzarosa. Per això cada capítol, que s'obri amb una breu citació on apareix l'animal en qüestió, comença amb una aproximació molt lliure a la naturalesa de l'animal, a les seues qualitats, al seu simbolisme, a les seues expressions culturals; fins i tot alguna vegada he acudit a les vivències pròpies. A partir de les idees o emocions que provoca l'animal en nosaltres, es destapa el sentit que té en relació amb l'autor.

Soc conscient que aquest bestiari està incomplet. No ha sigut la meua intenció dur a terme un treball exhaustiu de recopilació bibliogràfica; això ho deixo per a qui tinga temps i ganes, però, alerta, que la tasca apunta a titànica. Alguns autors necessitarien un volum per a ells sols. Per donar un parell de noms: Aristòtil i Nietzsche. En ambdós casos, les seues obres ofereixen un ampli elenc d'animals on triar. Amb quin quedar-me? Doncs he elegit per temàtica i no per popularitat. El fragment de l'abella d'Aristòtil és un clàssic, i semblava obligat recollir-lo ací, però jo volia parlar de la seua ètica, i l'abella em portava en la direcció del llenguatge i la política, així que el vaig descartar. A més,

vaig trobar que l'abella podia donar més joc en Marx; em semblava una pena llançar a perdre l'oportunitat d'entrar en la filosofia marxista a través de la seua concepció del treball. Per això, he assignat a Marx l'abella, que no treballa, i a Aristòtil el bou, que no pot ser feliç. No discutiré, doncs, que les eleccions, quan hi ha hagut ocasió d'elegir, han seguit criteris personals.

Voldria deixar també algunes notes sobre l'organització del llibre. Encara que, en nom de la comoditat, he optat per col·locar els capítols en un ordre aproximadament històric, el llibre no és una història de la filosofia. Ni tinc un relat de la història del pensament, ni estic segur que existisca tal història en els termes en què, per exemple, la planteja Hegel. Per això, que cadascú vaja a la secció que li abellisca, i es deixi portar pels seus gustos i la seua curiositat.

Per acabar, un darrer advertiment. No m'he privat de compartir amb vosaltres les meues cabòries sobre el present que ens toca viure; crec que la filosofia ens exigeix que ens pronunciem sobre el que passa ara i ací per a mantindre-la viva, i així ho he fet. Les meues reflexions, disseminades al llarg del llibre al fil de les veus dels autors, disten molt de formar una visió del món pròpia, i fins i tot dubte que, si les ajuntem en un text, resulten del tot coherents, però això no m'amoïna. No busque exposar una filosofia personal, per a ser discutida en fòrums acadèmics, sinó deixar anar les meues preocupacions davant els escenaris tecnològics,

polítics i socials que apunten en aquest convuls inici de segle XXI. Així que trobareu referències al que està ocorrent i també al que tem que pugui ocórrer en un futur no molt llunyà. No cal estar d'acord amb mi perquè l'obra resulte de profit; sé que les meues paraules de franc tirador no poden guanyar cap batalla intel·lectual seriosa i que alguns de vosaltres tindreu el plaer de discutir-les. Però eixa serà la meua victòria. Estaré satisfet si el text agita consciències, incita al debat, al contrast d'idees, a la pugna entre arguments, és a dir, si desperta el pensador crític que habita en nosaltres. Perquè crec que la filosofia és una activitat inherent a la condició humana, pròpia de la classe d'animals racionals que som, i crec també, i que em disculpe Epicur per l'abús de confiança, que mai és massa prompte ni massa tard per a filosofar. Així que prou de preàmbuls, i anem al tall.

1

ELS PEIXOS D'ANAXIMANDRE

El milesi Anaximandre va creure que del calfament de l'aigua i de la terra van nàixer peixos o animals molt semblants a ells; en el seu interior es van formar els homes en forma d'embrió, retinguts dins fins a la pubertat; una vegada es van trencar aquests embrions, van eixir a la llum homes i dones, capaços d'alimentar-se.

CENSORÍ, *De die natale*

Si els peixos no tingueren memòria de peix, potser podrien recordar el llunyà temps dels orígens, quan encara no existien els amfibis, ni els mamífers, ni els primats, ni per descomptat l'ésser humà. Va ocórrer fa uns cinc-cents milions d'anys, en un període geològic anomenat Cambrià, que provocà una explosió d'espècies animals que va donar com a resultat l'aparició dels peixos, els vertebrats més antics del planeta. Llavors la terra ferma s'agrupava en dos grans continents d'aspecte desèrtic. La mar era l'espai on es jugava la partida de la vida, i en

la mar regnaven els peixos. En algun moment, un d'ells va decidir eixir de l'aigua i llançar-se a la conquesta de la terra; sens dubte ho va fer perquè va poder, però podia no haver-ho fet. Aquell peix que va abandonar la mar no ho sabia, però portava en l'interior l'embrió de l'ésser humà.

Això mateix va pensar Anaximandre, que va nàixer cap a l'any 610 aC a Milet, una ciutat grega a la vora de l'Egeu, les ruïnes de la qual es troben en l'actual Turquia. Milet va ser també la pàtria del seu mestre Tales, considerat el primer filòsof de la història, així que aquesta ciutat fou el bressol de la filosofia. Poc sabem de la vida d'Anaximandre, i el que coneixem del seu pensament ens ha arribat de manera indirecta, a través dels testimoniatges d'altres autors, perquè el seu llibre *Sobre la natura* es va perdre, com tantes altres obres de l'antiguitat clàssica. Sí que se'n conserva un fragment que, a més de ser el primer text filosòfic conegut, és també el text en prosa més antic del qual es té notícia.

Les reflexions d'Anaximandre van ser d'allò més variades. Com altres filòsofs presocràtics, és a dir, anteriors a Sòcrates, va buscar explicar de manera racional les qüestions que preocupen els éssers humans, entre les quals es troba la pregunta pel nostre origen. Qui som? D'on venim? Com és que existim? Fins a Anaximandre, totes les respostes que s'hi havien donat suposaven que l'ésser humà havia sigut creat pels déus, juntament amb la resta de les espècies. Cada religió ofería la seua

explicació d'acord amb el seu panteó de divinitats. Més enllà de les diferències òbvies entre credos, els relats religiosos coincidien a presentar el primer ésser humà com un adult. Aquest fet no és fútil. Un bebé, sense algú que se n'ocupe de manera permanent, no pot sobreviure, no ja enmig de la naturalesa salvatge, sinó ni tan sols en el confort d'una casa amb totes les comoditats. Som així de desvalguts. De manera que, imagine que per a evitar objeccions innecessàries, els llibres sagrats ens conten que el primer ésser humà no va tindre infantesa, sinó que va ser creat fadrí, i per això capaç d'alimentar-se o defendre's.

Els grecs creien que Prometeu havia modelat el primer home d'argila, en un relat que té paral·lelismes amb altres cultures, com l'hebrea o la maia. El que diferencia les explicacions de la filosofia de les de la religió és el fonament. Potser les teories filosòfiques, sobretot les antigues, són tan absurdes com algunes creences religioses, però la filosofia no es recolza en la revelació ni en la fe, sinó en la raó, en els arguments, i això fa que les seues respostes, per molt extravagants que siguen, generen debat i il·luminen noves idees. Anaximandre va ser un filòsof i, com a tal, va desatendre l'explicació religiosa i va tractar d'elaborar una resposta racional. Concedisc que afirmar que els homes es van criar en embrions dins dels peixos i que, quan van ser capaços de cuidar-se, van saltar a la terra, en una imatge que recorda a Jonàs eixint de la panxa de la balena, és una

explicació amb aire de falla, a penes més versemblant que el modelatge d'argila de Prometeu. No obstant això, l'explicació d'Anaximandre té algunes virtuts: en primer lloc, prescindeix dels déus; en segon lloc, es basa en arguments, i en tercer lloc, encaixa en una teoria més general de l'origen de la vida que la dota d'una certa coherència.

A pesar que en el segle XVIII, i per raons religioses, es va posar en qüestió l'existència dels fòssils, les cultures antigues ja en tenien notícia i se'ls van prendre seriosament. Potser la persistència de la llegenda del diluvi universal, recollida per diverses mitologies, es troba en el fet que podem trobar petxines marines a la part alta de les muntanyes, senyal que en algun moment aquelles terres van estar submergides. Observacions com aquestes van portar Anaximandre a la conclusió que l'origen de la vida havia de trobar-se en l'aigua. No està de sobres recordar ací que Tales, el seu mestre, considerava l'aigua com el principi material o *arkhé* de totes les coses; de l'aigua procedien no sols els éssers vius, sinó també la resta d'éssers de l'univers. Així doncs, a Anaximandre li resultava familiar la idea de situar l'origen de la vida en l'aigua, més en concret, en el llim humit que queda quan el sol seca les llacunes, de manera que les primeres espècies van haver de ser aquàtiques. Atés que l'ésser humà no pot generar-se en el llim, no queda un altre remei que connectar-ne l'origen amb els peixos.

Més enllà dels confusos detalls de la seua teoria, que ens arriben a través d'autors com Censorí, Plutarc i Aristòtil, els quals no van poder escoltar de boca d'Anaximandre el seu pensament, el que sembla evident és que ell proposava una rudimentària teoria de l'evolució de les espècies que, en allò essencial, no hauria desagradat a Darwin. En primer lloc, perquè les espècies no es creaven al mateix temps; i en segon lloc, perquè entre elles s'establia un parentiu. Els peixos van sorgir abans que nosaltres i, a més, són els nostres ancestres, és a dir, estem emparentats amb ells.

Aquesta idea d'una evolució biològica de les espècies s'ha deixat veure allà on s'han donat les condicions per a una reflexió filosòfica i científica lliure. La trobem esbossada en el pensador taoista Zhuangzi (segle IV aC) o en els filòsofs àrabs Al-Jàhidh (segle IX) i Nassir-ad-Din at-Tussí (segle XIII). A Europa, no obstant això, va romandre adormida per la seua incompatibilitat amb la Bíblia. El relat del Gènesi no autoritzava les idees evolucionistes, perquè Déu va crear els animals marins i els ocells el cinqué dia, és a dir, un dia abans de crear els animals terrestres. Òbviament, si es pren la Bíblia al peu de la lletra, no hi ha manera de colar l'evolucionisme; però si es llig de manera metafòrica, és a dir, interpretant els dies no com a dies, sinó com a etapes de la formació de l'univers, és una altra cosa. No obstant això, aquesta lectura no es va fer durant l'edat mitjana i l'edat moderna, de manera que els filòsofs i

científics van acabar elaborant una teoria fixista que afirmava que les espècies no havien canviat des de la creació. Carl von Linné (1707-1778), el cèlebre naturalista suec, famós per la seua classificació dels animals, va ser el màxim impulsor del fixisme.

A pesar que el fixisme feia aigües, sobretot per la constant aparició de fòssils que parlaven d'espècies desaparegudes, algunes d'elles molt semblants a les actuals, la teoria es va blindar contra les proves; primer, amb la innocent proposta de declarar els fòssils com a floritures de la naturalesa, com si la naturalesa no tinguera una altra ocupació que alegrar-nos la vista amb obretes d'art, i posteriorment amb una variant més elaborada del fixisme anomenada catastrofisme. Aquesta teoria, llançada per Georges Cuvier (1769-1832), sí que acceptava que els fòssils parlaven d'animals extints, però considerava que eixos animals no tenien res a veure amb els actuals. Adduïa Cuvier que en la Terra s'havien produït successives catàstrofes, semblants al diluvi universal, que haurien acabat amb algunes espècies, com, per exemple, els dinosaures, però que, després de cada catàstrofe, Déu n'hauria creat unes altres. Les espècies que coneixem són el producte de l'última creació. El catastrofisme trobava el seu suport en el relat bíblic de Noé, així que no va tindre problemes a ser acceptat.

El primer científic que va proposar que les espècies es transformaven seguint unes lleis naturals va ser Jean-Baptiste Lamarck (1744-1829). És veritat que la seua

explicació va resultar errònia perquè pensava que les adquisicions individuals dels exemplars d'una espècie serien hereditàries, de manera que, en el transcurs de poques generacions, podria aparèixer un òrgan nou en una espècie gràcies a la tenacitat dels individus. Per exemple, el coll llarg de les girafes seria el resultat de l'esforç sostingut de diverses generacions de girafes, que l'haurien estirat per a aconseguir les branques altes de les acàcies.

Any més tard, Charles Darwin (1809-1882) va proposar una teoria evolutiva més complexa i encertada que explica l'evolució per mitjà de la selecció natural; els individus millor adaptats sobreviuen a l'escassetat de recursos naturals i transmeten les seues característiques adaptatives a la descendència. Els inadaptats pereixen en la lluita per la supervivència i no poden, per això, reproduir-se. Aquest procés de selecció natural, sostingut al llarg del temps, dona lloc a modificacions anatòmiques en les espècies i finalment mena al naixement d'altres de noves. La teoria de Darwin no explica el sorgiment de la vida en la Terra; només explica la varietat de les seues formes. Ell està convençut que totes les espècies, les existents i les extintes, procedeixen dels primers organismes. Dit d'una altra manera, les espècies tenen un avantpassat comú i, si ens remuntem prou en el temps, podem arribar a una primera espècie de la qual procedeixen totes les altres. Per a presentar-ho de manera visual, Darwin va utilitzar la metàfora de l'arbre de la vida, on el tronc serien els

primers organismes vius, que, per cert, van sorgir en la mar, i les branques, les diferents espècies, entre les quals es troba la nostra. Al final, resultarà que «peixos o animals molt semblants a ells» són els nostres ancestres, i que la intuïció d'Anaximandre era bastant encertada.

Llavors, tornant a la qüestió filosòfica que ens havia proposat Anaximandre: qui som?, d'on venim?, com és que som ací? Doncs sembla que som uns animals dotats de raó, que venim d'altres animals dotats amb altres qualitats, i que som ací gràcies a l'afortunada concatenació d'una sèrie de circumstàncies ambientals i de mutacions biològiques que han fet que la nostra espècie estiga ben adaptada al planeta, almenys ara com ara. Això és tot? Sí. La veritat és que no sona molt grandiosos. Potser per això l'evolucionisme, tant en la versió de Darwin com en la moderna dels neodarwinistes, sempre ha tingut un bon nombre de feroços detractors, malgrat les innombrables proves que el sostenen.

Les religions solen presentar la humanitat com l'espècie triada dels déus, i a aquesta atractiva idea s'agafen els qui pretenen situar Déu en el centre del procés evolutiu. És el cas dels fanàtics defensors del disseny intel·ligent. Per a ells, l'evolucionisme és una teoria fallida: al seu judici, la selecció natural no pot explicar l'aparició i el desenvolupament de la vida en el planeta, així que, com qui no diu res, postulen la intervenció d'un dissenyador intel·ligent que seria responsable de l'aparició de les molècules d'ADN, per exemple, o d'es-

tructures tan complexes com els ulls. Encara que no ho esmenten expressament per a poder presentar les seues creences com a científiques, el perfil d'aquest suposat dissenyador encaixa amb el concepte que tenim de Déu. El disseny intel·ligent suggereix que l'evolució respon a un pla diví que no era altre que l'aparició de la humanitat. És a dir, el vell creacionisme compatible amb la Bíblia disfressat de teoria de l'evolució.

La ciència no entra en la qüestió del sentit de l'evolució o el sentit de l'aparició de l'ésser humà en la Terra. El que es diga sobre aquest tema és pura especulació sense fonament. La ciència es limita a explicar com és que som ací, que no és poca cosa, i els fets no ens autoritzen a concloure que els humans siguem especials. Som una més de les espècies del planeta i hem aparegut perquè es van donar les circumstàncies idònies per a això. L'atzar podria haver reservat per a nosaltres una sort diferent. Una mutació o una sobtada alteració del medi ambient del planeta en qualsevol moment de la nostra història natural podria haver compromés la nostra supervivència, com els va succeir als dinosaures, ferits de mort per l'esclat d'un meteorit. Això no va ocórrer, però d'això no es dedueix que no va poder ocórrer. El que vull dir és que l'ésser humà no és imprescindible, no som la cirera del pastís de la creació. El nostre llinatge ens emparenta amb els micos, els peixos i les amebes, però no era necessari que amebes, peixos i micos donaren lloc a l'ésser humà. Una poc d'humilitat com a espècie no

ens vindria malament per a afrontar amb èxit els reptes que tenim per davant.

L'acceptació de l'evolucionisme té implicacions ètiques que no podem passar per alt. El reconeixement de la nostra germanor amb els animals sembla inevitable. No podem continuar comportant-nos amb ells com els pinxos de l'escola, especialment amb aquells que evolutivament estan més prop de nosaltres: els primats i els mamífers. Les analogies entre els seus sistemes nerviosos i els nostres haurien de convèncer-nos que compartim amb ells experiències com el dolor, la por, l'angoixa o l'ansietat. Ells també pateixen i no hauríem de provocar-los un sofriment gratuït.

D'altra banda, la certesa que la nostra permanència com a espècie en la Terra depèn del manteniment de les condicions ambientals que ens van permetre nàixer hauria de fer-nos reflexionar sobre la nostra relació amb la naturalesa. El desenvolupament tecnològic és una conquesta humana, però els seus efectes poden ser devastadors per al planeta, sobretot quan es posen al servei d'un sistema econòmic depredador que només pren en consideració els beneficis presents i gira l'esquena als perjudicis futurs. Els boscos no són el pati de darrere de la nostra casa; ni els oceans, un abocador. Tampoc podem continuar contaminant l'aire amb emissions de gasos d'efecte d'hivernacle que acceleren el canvi climàtic. Els desequilibris ecològics que provoquem amb el nostre estil de vida consumista

poden resultar catastròfics per a la naturalesa tal com la coneixem, així que és necessari aplicar sense dilació fèrries polítiques de respecte i cura del medi ambient; si no ho fem pels animals, amb qui compartim hàbitat, fem-ho per nosaltres. L'aplicació de polítiques sostenibles, que conjuguen les necessitats econòmiques, socials i mediambientals, no és només un imperatiu ètic, és també una urgència vital que altres problemes més immediats no haurien de fer-nos oblidar. El temps juga contra nosaltres i els objectius de desenvolupament sostenible plantejats en els fòrums internacionals per a 2030 ja semblen a hores d'ara difícils d'aconseguir.

Si aquell peix que va eixir de l'aigua no tinguera memòria de peix, potser lamentaria haver dipositat en la terra l'embrió de l'ésser humà, eixe nociu animal capaç de contaminar els oceans amb abocaments de petroli i residus plàstics. Encara que només siga per respecte, hauríem de ser més considerats amb els peixos; al cap i a la fi, són els nostres ancestres biològics. Sense els peixos no seríem ací, però és que sense ells tampoc no anirem molt lluny.